

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЗАХИСТУ ДИТИНИ ВІД НАСИЛЬСТВА

**НИКОЛАЙЧУК А.І. - здобувач кафедри адміністративного права та процесу
ХНУВС капітан міліції**

УДК [342. 95:343. 54] (477)

В статті розглянуто проблеми нормативно-правової бази захисту дітей від насильства. Особливу увагу приділено причинам насильства над дітьми. Виявлено проблеми соціально-правової захисту ребенка та соціальної захищеності. Автором пропонується шляхи удосконалення та удосконалення системи захисту прав ребенка та забезпечення їх повноцінного розвитку.

Ключові слова: дитина, захист дитини, нормативно-правова база захисту дітей, насильство в сім'ї, насильство в сім'ї над дитиною.

Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатися і розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Першим міжнародним документом, в якому розглядалась проблема прав дитини, була Женевська декларація 1924 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Важливим документом стала прийнята 10.12.1948 р. Генеральною асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 р.). У ній вперше зафіксовані міжнародні правові основи

захисту прав дітей [5, с. 206]. Подальший розвиток Декларація отримала в різних аспектах з прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їх основних соціальних проблем.

Генеральна асамблея ООН 20.11.1959 р. прийняла Декларацію прав дитини – документ, який регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно [6, с. 58].

Документом, де проголошується, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20.11.1989 р [8, с. 69]. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Її ратифікували 189 країн світу. Серед тих, хто не ратифікував Конвенцію – США та Сомалі.

Державні-сторони, мають вживати на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всі необхідні заходи щодо протидії схилянню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, використання дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці, використання дітей з метою

експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах; щодо попередження викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Вони повинні захищати дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, перш за все з дітьми. Цей принцип не має порушуватись в жодній з ситуацій, без виключення. Але, на жаль, він порушується досить часто, різними способами і в різних країнах.

Міжнародний принцип заборони усіх видів жорстокого поводження з людиною став одним з основних принципів національного законодавства України. Ратифікувавши основні міжнародні документи з прав дитини, Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до ч. 1 ст. 19 Конвенції про права дитини вжити всіх заходів (законодавчих, адміністративних і просвітницьких) щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, недбалого піклування, чи депривації. Україна вперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування (ст. 52). Правова база складається з Конституції України, відповідних кодексів України, законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а також відомчих правових актів, державних програм [16, с. 92].

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26.04.2001 р. в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом із метою забезпечення реалізації прав дитини на все життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Держава через органи опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

у порядку, встановленому законодавством, має надавати дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого ставлення до дитини, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для припинення насильства, відповідно до чинного законодавства, дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється.

Згідно з Сімейним кодексом України, сім'ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У Кодексі по-новому визначені права членів сім'ї, захист яких через створення умов для їхньої реалізації є метою соціальної роботи [12, с. 67].

Права членів сім'ї у Сімейному кодексі України відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше законодавчо визнані позашлюбні сім'ї) і спрямовані на забезпечення виховання та розвитку дитини в сім'ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя, що є можливим за умови виконання членами сім'ї своїх обов'язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім'ї через суд.

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх забезпечує Кримінальний кодекс України. Він містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя та здоров'я та недоторканності неповнолітнього.

Отже, до Міжнародних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над людьми відносяться:

Загальна декларація прав людини (10.12.1948);

Декларація прав дитини (20.11.1959);

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966);

Конвенція про права дитини (20.11.1989);

Національними правовими актами захисту прав дитини є: Закон України «Про охорону дитинства» (26.04.2001, остання редакція – 24.04.2008);

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (26.06.2001, остання редакція – 31.01.2009);

Кримінальний кодекс України (1.09.2001, остання редакція – 30.04.2009);

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (15.11.2001, остання редакція – 1.01.2009);

Сімейний кодекс України (10.01.2002, остання редакція – 7.05.2009);

Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (15.05.2003);

Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»;

Указ Президента України від 5.05.2008 р. №411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»;

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» (25.09.2008) [16, с. 34].

Як бачимо в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають людину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства в сім'ї.

Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають та гарантують охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та людини. Це такі статті Конституції України як: право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); ніхто не

може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); право на звернення до державних інституцій (ст. 40); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41); право на житло (ст. 47); права та свободи людини й громадянина захищаються судом (ст. 55); право знати свої права та обов'язки (ст. 57).

Сімейний кодекс України визначає сферу сімейних та родинних відносин. Ним передбачені відповідні правові гарантії з охорони й захисту прав та інтересів сім'ї, регулюється порядок вирішення спорів між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами родини, а також визначені правові наслідки щодо недотримання ними своїх обов'язків [5, с. 56].

Особа, яка досягла 14-ти років, має право самостійно подавати заяви про позбавлення батьків батьківських прав.

Основні підстави для позбавлення батьківських прав:

а) відмова батьків забрати дитину з пологового будинку і не виявлення протягом 6 місяців щодо неї батьківського піклування;

б) ухилення від виконання матір'ю чи батьком своїх обов'язків по вихованню дитини. Мова йде про навмисне ухилення, коли особа повністю усвідомлює наслідки своєї поведінки;

в) жорстоке поводження з дитиною;

г) алкоголізм або наркоманія батьків;

д) експлуатація дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва;

е) засудження батька чи матері за вчинення умисного злочину щодо дитини [12, с. 95].

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за адміністративні порушення, що загрожують громадському порядку й громадській безпеці та які можуть бути вчинені в побутовій сфері. До учасників таких правопорушень застосовуються: ст. 173 КУпАП, ст. 182 КУпАП, ст. 180 та 184 КУпАП [14, с. 213].

7 червня 2003 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за вчинення

насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (ст. 173.2 КУпАП) [13, с. 213].

Слід згадати ще кілька документів, які тісно переплітаються з насильством в сім'ї. Так прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (від 10 липня 2006 р. №952) дає можливість долучитися до міжнародно-правового механізму впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують за кордоном [2, с. 146]. Адже дуже часто, рятуючись від жорстокої поведінки батьків, саме діти стають «живим товаром» для не менш жорстоких дорослих.

Іншим важливим документом, який спрямований на подальший розвиток умов для захисту прав та інтересів дитини є Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» (від 3 серпня 2006 р.) [6, с. 38]. Ратифікація Конвенції є свідченням про готовність України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дітей, зокрема дітей, що постраждали від насилля.

В Україні діє національне законодавство, що регулює певні питання протидії насильству в сім'ї. Насамперед, це Конституція України, яка не тільки визначає основні права та свободи громадян, а й гарантує їхній захист [6, с. 37].

5 березня 1999 р. було прийнято Закон України «Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок», який спрямовано на зміцнення інституту сім'ї, формування партнерських відносин в родині, рівного розподілу обов'язків між подружжям [10, с. 46].

У Кримінальному кодексі України (№2341-ІІІ від 5.04.2001 р.) визначаються види злочинів, які пов'язані із жорстоким поведінням з дітьми, зокрема, умисне вбивство дітей; доведення дітей до самогубства; нанесення тілесних ушкоджень; побої та мордування; катування; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини тощо.

У січні 2006 року Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального Кодексу України, зокрема до ст. 149 «Торгівля людь-

ми або інша незаконна угода щодо людини» та ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», що дає підстави стверджувати про приведення необхідних норм українського законодавства у відповідність із Палермською Конвенцією [5, с. 94].

Міжнародне право щодо захисту прав людини тлумачить насильство у сім'ї як порушення прав людини й накладає на всі країни зобов'язання знайти ефективні правові засоби протидії насиллю. Тому питання протидії насильству в сім'ї є предметом численних міжнародних актів, ратифікованих багатьма країнами світу.

Часто злочини, пов'язані з домашнім насильством, трактуються правоохоронними органами як «хуліганство». В таких випадках мова йде тільки про порушення «громадського порядку» та вияв «неповаги до суспільства», що є підставою для застосування ст. 173 Кодексу України про адміністративні порушення (№8073-Х від 07.06.2003 р.). Важливо зазначити, що саме п. 2 цього документу дає роз'яснення про міру відповідальності за вчинення насильства особою або невиконання захисного припису (у вигляді штрафу чи проходження виправних робіт) [5, с. 118].

Дитина вправі особисто звернутися в органи опіки й піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інші уповноважені органи за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Згідно Закону «Про попередження насильства в сім'ї» визначено перелік органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї. Такими установами визнані:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
- служба дільничних інспекторів міліції;
- кримінальна міліція у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;
- органи опіки і піклування;
- кризові центри;
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї;
- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування.

У кожного з цих органів різні обов'язки, тому вони повинні співпрацювати разом, адже тоді складатиметься майже повна картина окремих випадків, відповідно, стане простіше й ефективніше допомагати постраждалим від насильства в родині.

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачено:

- офіційне попередження про недопустимість здійснення насильства в сім'ї (виноситься, при умові відсутності в діях ознак злочину, повідомляється під розписку);

- взяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку (членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про недопустимість насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція в справах неповнолітніх беруть на профілактичний облік. Зняття з обліку відбувається в тому випадку, якщо протягом року особа ні разу не здійснить насильства в родині);

- захисне попередження (воно не вимагає узгоджень з ознаками злочину. Заборона особі, якій воно винесене: здійснювати конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо та за власним бажанням знаходиться в місці, невідомому особі, яка здійснила насильство; приходити до жертви насильства в сім'ї, якщо та тимчасово знаходиться не за місцем сумісного проживання членів родини; вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї);

- стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих закладах (приймається у судовому порядку);

- члени родини, які здійснили насильство по відношенню до своїх близьких, також несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність у відповідності з законом [4];

Згідно зі ст. 4 згаданого Закону України підставами для вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї, є:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує ре-

альна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

Орган, до якого надійшла заява чи повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення, та в межах своїх повноважень вживає передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї. Згідно зі статтею 12 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах неповнолітніх беруть на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали на облік особу, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї. Відповідно до ст. 1 Закону здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на:

- Міністерство України в справах молоді та спорту, служби у справах неповнолітніх м.Київ, обласних, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних рад;

- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

- центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров'я;

- притулки для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх;

- суди;

- кримінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;

- приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ;

- виховно-трудова колонія Державного департаменту України з питань виконання покарань [14, с. 183].

Недоліки в сучасній системі захисту прав дитини обумовило накопичення багатьох соціальних проблем дитинства: швидкими темпами збільшувалось соціальне сирітство, безпритульність, за останні 10 років – на 60%; значно зменшилась ефективність інтернатного виховання і збільшилась кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в інтернатних закладах; дитяча безпритульність набула критичних обсягів і характеристик.

Насильство часто присутнє в суспільному житті і громадяни відіграють в ньому певну роль. Залежно від ситуації вони є свідками, жертвами або ж кривдниками. Трагічність ситуації в тому, що свідки чи жертви насильницької діяльності переносять модель кривдницької поведінки у власне життя та продовжують чинити насильство. Власне створюється коло насильства: жертви стають кривдниками.

Насильство – це умисна фізична, сексуальна, психологічна чи економічна дія чи її загроза, примус з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. В процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись підкорити її собі. Це узурпація свободи людини, це не є випадковими діями, які не можна пояснити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає свій відбиток на ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, адже її особистість тільки формується.

Жорстоке поводження з дітьми в подальшому формує з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей. Дитина потребує соціально-правового захисту.

Про соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист передбачає гарантію основних прав, зафіксованих у Конвенції ООН про права дитини. У вузькому розумінні це означає створення умов для вільного розвитку духовних та фізичних сил дитини, пробудження її активності. Соціальна захищеність не має вікових рамок. Але чим менше дитина, тим більше вона потребує захисту.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей-жертв насильства з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Кількість дітей, які потрапили в біду, не зменшується, а навпаки, збільшується. На жаль в Україні сьогодні таке явище, як насильство в сім'ї та кривдництво дітей, не завжди стоять у центрі уваги громадськості. Це не від зменшення таких явищ, а затемнення їх тими подіями, які привертають до себе більше уваги у соціополітичному житті країни. Це є притаманним для історії, а без розуміння цього ми приречені повторювати її. Адже історія насильства це зміна соціальних поглядів на ті чи інші явища, які супроводжують людину, якими вони є правильними чи хибними. Тому соціальні працівники, служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція, органи охорони здоров'я, органи опіки та піклування повинні тримати у центрі уваги усі проблеми, усі фактори, що впливають на розвиток дітей та підлітків, враховуючи їхнє оточення а також виробляти та вдосконалювати професійні навички, які допоможуть їм працювати для позбавлення гноблення у сім'ї та суспільстві, враховуючи їхнє оточення. Звичайно, одним із визначальних чинників формування в Україні соціальної політики, системи соціальної допомоги і обслуговування населення є кадрове забезпечення. Численні заклади соціальної сфери потребують дедалі більше фахівців різного профілю і рівнів сучасного типу, здатних враховувати і опиратися на соціальні та економічні реформи, ефективно діяти в сучасних умовах розвитку суспільства, вміло вивчати та ефективно застосовувати перевірений життям вітчизняний та зарубіжний досвід соціальної роботи.

Дитинство – найважливіший, самотніший і неповторний період у становленні особистості. Саме в цей час дитина формується фізично, психічно й інтелектуально, набуває необхідних знань, умінь, навичок. І саме в цей період вона потребує найбільшої уваги і захисту. Тож державні органи повинні

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми нормативно-правової бази захисту дітей від насильства. Особливу увагу приділено причинам насильства над дітьми, нормативно-правовим принципам заборони усіх видів жорстокого поводження з дитиною. Виявлено проблеми соціально-правового захисту дитини та соціальної захищеності. Автором запропоновано шляхи покращення та удосконалення системи захисту прав дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку

SUMMARY

The article is devoted to the problem of children administrative and legal protection against domestic violence. Special attention is considered to the reasons of domestic violence against children. The author offered particular steps of improvement of children administrative and legal protection against domestic violence.

більше приділяти увагу до сімей, у яких є маленькі діти, проводити з батьками співбесіди.

Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатись і розв'язуватись в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених прав, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, перш за все з дітьми. Цей принцип не має порушуватись в жодній з ситуацій, без виключення. Але, на жаль, він порушується досить часто, різними способами і в різних країнах.

Література

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» (від 21.06.2001, №2558-ІП);
2. Закон України «Про освіту» (введений в дію Постановою Верховної Ради України № 1144—12 від 04.06.91, із змінами та доповненнями);
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року №2789-ІІІ. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Збірник документів. – Ч. II. – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – 292 с.;
4. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січня 2002 року №2947-ІІІ [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>;

5. Балакірева О. Права дітей в Україні / О. Балакірева, О. Бабак // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – №1. – С. 3-8.;

6. Бандурка О.М. Адміністративний процес: підручник для вищих навчальних закладів / О.М. Бандурка, М.М. Тищенко. – К.: Вид-во «Літера ЛТД», 2001. – 336 с.;

7. Декларація прав дитини : декларація, міжнародний документ 20 листопада 1959 [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384

8. Конвенція про права дитини : конвенція, міжнародний документ 20 листопада 1989 [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

9. Закон України «Про охорону дитинства» (26.04.2001, остання редакція – 24.04.2008);

10. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (26.06.2001, остання редакція – 31.01.2009);

11. Кримінальний кодекс України (1.09.2001, остання редакція – 30.04.2009);

12. Сімейний кодекс України (10.01.2002, остання редакція – 7.05.2009);

13. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (15.05.2003);

14. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»;

15. Указ президента України від 5.05.2008 р. №411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»;

16. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» (25.09.2008) [14, с. 34].